

Store Restrup, en gennemorganiseret husmandskoloni ca. 1912–1932

– dens lokale og samfundsmæssige forudsætninger

Af *Anette Stoffersen*

Husmandsbevægelsen opstod omkring 1900 som et oprør og en reaktion på de gennem det 19. årh. totalt ændrede socio-økonomiske strukturer. Landboreformerne havde ikke givet lige muligheder og resultater for bondestanden. Det blev de nye selvejerbønder, som vandt frem økonomisk, politisk og kulturelt og dermed også socialt på bekostning af husmandsklassen. For denne blev landboreformerne starten på de senere så usigtsløse tilstande. Husmændene og landarbejderne blev afløserne af det efterhånden ophævede gårdmandshoveri, og fra midten af det 19. århundrede begyndte en splittelse af den samlede bondestand. Husmandsklassens numeriske størrelse voksede og omfattede i 1880'erne ⅓ af landbobefolkningen. De manglende erhvervs muligheder betød, at fattigdommen steg i denne gruppe. Staten tog mod slutningen af århundredet de store sociale problemer på landet op til overvejelse. Et af resultaterne blev Statshusmandsloven 1899, som imidlertid blev en skuffelse for husmandsklassen.

Med denne lov nåede den sociale afstand og interesse modsætningerne mellem det større og det mindre landbrug efterhånden til en kulmination. Skuffelsen over Statshusmandsloven var med til at gøre den begyndende husmandsbevægelse politisk, idet jordfordelingskravene blev et centralt punkt i bevægelsen. Den specielle danske agrarstruktur betød imidler-

---

Anette Stoffersen, f. 1954, cand. mag. Pædagogikum Skanderborg Amtsgymnasium efteråret 1984. Vikariater samme steds foråret 1985. Har skrevet artiklen: »Befolkningsvæksten« i »1800-tallet«. Kulturhistorisk Magasin fra Strandbergs Forlag. Nr. 2. August 1982. 3. årg.

Hovedbygningen til godset Store Restrup er et trefløjet anlæg opført i 1723 for greve Christian Levetzow. Der blev foretaget flere ombygninger i løbet af 1700-tallet. Hovedbygningen blev sammen med godsets jorder købt af »Husmændenes Udstykningsforening i Aalborg Amt« i 1912. Fra 1914 blev hovedbygningen ramme om en folkehøjskole, som i 1918 blev omdannet til »Store Restrup Husmandsskole.«

tid, at husmændene, trods modsætningerne til det større landbrug, ikke opstillede et alternativ til det etablerede samfund. Husmandsbevægelsen blev ikke en kontrabevægelse på linie med arbejderbevægelsen. De mange mellemstore landbrug betød, at husmandsklassen trods alt ikke havde svært ved at identificere sig med gårdmændene. Husmændene ønskede selv at få jord og blive »gårdmænd«, blot i mindre målestok.

Dette og de specielle socio-økonomiske forhold i den nordjyske region gav husmandsbevægelsen en eksplosiv start i Aalborg Amt sammenlignet med det øvrige land.

Den socioøkonomiske udvikling i den nordjyske region i sidste halvdel af 19. og første fjerdedel af 20. århundrede

Store Restrup ligger i den tidligere Sønderholm-Frejlev Kommune ca. 12 km. syd-vest for Aalborg ved Aalborg-Nibe-landevejen. Det ligger administrativt i det gamle Aalborg Amt, men kan socio-økonomisk mere rimeligt placeres i en nordjysk re-

gion bestående af det gamle Hjørring og den nordlige halvdel af det gamle Aalborg Amt. I forhold til den øvrige agrare og urbane udvikling i Danmark var den nørrejske region – bortset fra stor-Aalborg – et randområde.

Landbrugsmæssigt, både vedrørende udskiftning, udflytning og overgangen til specialiseret animalsk produktion, lå udviklingen i regionen 20–30 år bagefter det øvrige lands. I »Beskrivelsen over Agerdyrkningen i Nørrejylland« fastslår allerede G. Begtrup, at strukturen i Hjørring og Aalborg Amter var bagefter. Urbaniseringsgraden var lav, og bortflytningen fra landdistrikterne slog først igennem en menneskealder senere end andre steder. Religiøst og folkeligt slog vækkelsesbevægelserne også senere og anderledes igennem. Udviklingen af mere moderne tendenser i handel og transport samt industri – bortset fra Aalborg – var endnu længere tid om at slå igennem.¹ Da forandringerne 20–30 år senere slog igennem i regionen, skete det med større kraft, hurtigere og med mere dybtgående konsekvenser end andre steder. Regionen kunne følge veje og normer, der allerede var skabt præcedens for i store dele af det øvrige land.

Husmandsorganisationen i Aalborg Amt

Husmandsbevægelsen udviklede sig ikke jævnt over hele landet, og i Aalborg Amt gik foreningsdannelsen forholdsvis hurtigere end på landsplan.

Udviklingen i antallet af foreninger og medlemmer var generelt eksplosiv i perioden 1904–10, men især i Aalborg Amt, hvor medlemstallet blev ca. 30-doblet og foreningstallet 23

Forenings- og medlemstal:	hele landet		Aalborg Amt ²	
	foreninger	medl.	foreninger	medl.
1902:	120	6.000	–	–
1904:	140	9.000	3	105
1906:	225	15.800	–	–
1908:	550	29.700	–	2206
1910:	730	39.000	69	2302
1915:	887	53.600	–	4079
(1940)			95	6149

gange større. Udviklingen på landsplan var ca. en 4-dobling af medlemmerne, mens foreningstallet blev 5 gange større. Men ikke blot organisationshastigheden også organisationsgraden blev et resultat af specielle forhold og omstændigheder i den nordjyske region – omend modellen for organiseringen til dels blev en kopi af, hvordan arbejdet blev grebet an i de øvrige landsdele.

Bag dette stod en gruppe folk med baggrund i en bevidst og »radikal« egn. I Østhimmerland havde der hverken været indremissionsk eller grundtvigsk vækkelse. De østhimmerlandske folkehøjskoler havde ikke rod i vækkelsesbevægelser, men var influeret af de bjørnbakske skoleideer med hovedvægten på det oplysende og kundskabsmeddelende. Dette gjaldt såvel Thomas Bjørnbaks højskole i Fjellerad som højskolerne i Bælum og Skelund. Under mottoet »Aand er Magt« ville Bjørnbakkerne gennem oplysning, teoretiske og praktiske kundskaber, udjævne kløften mellem samfundsklasserne.³ Disse ideer lå ikke fjernt fra husmændenes behov og blev fra omkring 1900 en væsentlig del af husmandsbevægelsens program. Dette tog sigte på social-politiske mål, men var nok så meget fagligt og praktisk orienteret.

Initiativtagerne og flere af de tidligst og mest aktive i dette organiseringsarbejde kom da også fra Østhimmerland og havde været på de bjørnbakske højskoler – nogle endda flere gange. De var aktive i de mange husmandsforeninger og kredsforeninger og fra 1914 i den større enhed »Aalborg Amts Sammensluttede Husmandsforeninger«, der udgav sit eget blad »Medlemsbladet for de sammensluttede Husmandsforeninger i Aalborg Amt«. Samtidig oprettede de »Husmændenes Udstykningsforening i Aalborg Amt«, der bl.a. købte og udstykkede Store Restrup gods til husmandsbrug. Efter udstykningen tog de samme folk initiativ til i hovedbygningen at oprette en højskole, som senere blev omdannet til en husmandsskole.⁴

Først efter udstykningen og højskolens oprettelse tog de nye husmænd over og startede andelsforetagender, politiske og faglige foreninger og sammenslutninger, samtidig med at nogle dannede en lille frimenighedskreds og oprettede en fri-skole. Således udvikledes udstykningen efterhånden til den gennemorganiserede husmandskoloni, som er emnet for denne undersøgelse.

Udstykningsbevægelsen i Aalborg Amt

Husmandsbevægelsen udviklede sig bl.a. som en reaktion imod Statshusmandsloven. Denne lov førte ikke som håbet og forventet til oprettelsen af selvstændige husmandsbrug. Husmandsorganisationen søgte derfor at gøre sin indflydelse gældende ved lovens revision i 1904 og 1909, men uden at det gav et for husmandsbevægelsen tilfredsstillende resultat. Lånegrænsen og det samlede udlån blev ligesom området for låneberettigede hver gang forhøjet og udvidet, men det ændrede ikke ved den grundlæggende mangel på vilje til at sikre oprettelsen af selvstændige husmandsbrug. Der var derfor god grund til, at husmandsbevægelsen sideløbende varetog det i 1904 påbegyndte udstykningsarbejde.

»Husmændenes Udstykningsforening i Aalborg Amt« stiftedes 27. marts 1909 som resultat af den opfordring, den jyske samvirksomhed udsendte til »februarmøderne« i 1909 om at danne »virksomme udstykningsforeninger i hver amt for derigennem at få jordfordelingen ordnet netop i den ånd, som husmændene kræver det.«⁵

Da foreningen var blevet stiftet, tog bestyrelsen fat på arbejdet med at opkøbe gårde til udstykning. Inden købet af Store Restrup i 1912 havde foreningen oprettet henholdsvis 5, 4, 4, 27, 12 og 28 husmandsbrug med et gennemsnitligt jordtilliggende på hhv. 12, 7, 16, 20, 12 og 19 tdr. land.⁶

Købet og udstykningen af Store Restrup

Da udstykningsforeningens bestyrelse i september 1912 købte Store Restrup af godsejer Weidemann for 400.000 kr., blev en senere sagnomspunden handel afsluttet.

Købet omfattede både hovedbygningen og jorden. Ligesom ved de øvrige udstykninger, foreningen foretog, blev der nedsat et *administrationsudvalg*, bestående af tre medlemmer af udstykningsforeningens bestyrelse. Dette udvalg skulle administrere hele udstykningen, d.v.s. udparcelleringen og bebyggelsen af lodderne og alt dertil hørende. Til at tage sig af godsets daglige drift, indtil alt var realiseret og udstykningen foretaget, ansattes som normalt i foreningens arbejdspraksis en *bestyrer* og i dette tilfælde også en *forvalter*. Efter købet holdt

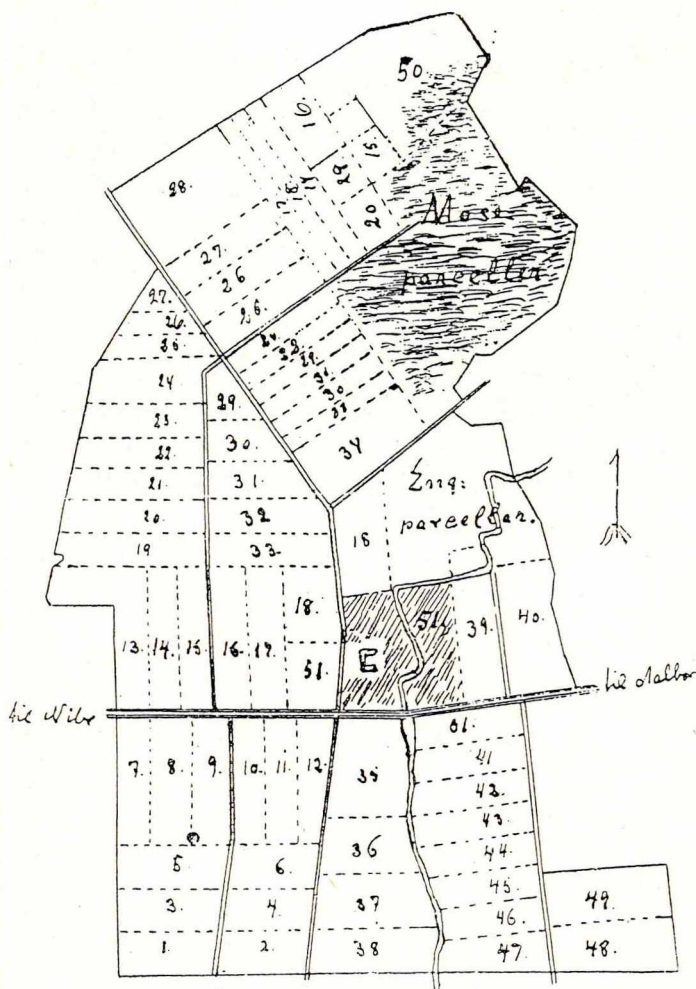

Udstykningsforeningens bestyrelse lod sig efter handelens afslutning sejrssikkert fotografere i Riddersalens rokokomøbler, som handelen var ved at strandre på. Begge parter ville have møblerne, og først da godsejeren gav sig, og husmændene fik møblerne for 15 tdr. havre, kunne slutsedlen underskrives. At husmændene følte dette og ikke mindst hele handelen som en stor sejr og en triumf for husmandsbevægelsen, ses tydeligt på billedet. »De ny godsejeres« attituder afspejler den iver og stolthed, hvormed husmandsbevægelsen gik til kamp mod godsejerklassens undertrykkelse og fornedrelse af husmands- og landarbejderklassen.

udstykningsforeningen flere gange auktion over godsets besætning, maskiner og afgrøder.

Udstykningen faldt i to etaper, idet man i første omgang ingen bestemte planer havde for hovedbygningen. Derfor blev det besluttet at holde ca. 550 tdr. land udenfor udstykningsplanerne, da hovedbygningen sandsynligvis ville være vanskelig at sælge uden eller med kun meget lidt jord. Først da man i 1913 besluttede at sælge hovedbygningen til en højskole, blev udstykningen af de sidste 550 tdr. land planlagt.⁷

Resultatet af udstykningen blev 50 husmandsbrug, som adskilte sig væsentligt fra de statshusmandsbrug, der blev udstykket efter 1899, 1904 og 1909 lovene. Gennemsnitstilligendet var efter 1899-loven 5,37 tdr. land, efter revisionen i

Kort over det udstykkede St. Restrup.⁸

Første etape af udstykningen skete på den vestlige del af jordene og omfattede 33 brug – numrene 1 – 33 på kortet. Ved anden etape blev der udstykket 17 brug – numrene 34–50. Højskolen, som har nr. 51, omfattede foruden hovedbygningen 41 tdr. land park, 34 tdr. land agerjord, 8 tdr. land mose og 225 tdr. land skov, som dog hurtigt solgtes fra. Alle parceller fik eng- og moselodder og brugene blev ved anden etape af en størrelse, der væsentligt svarede til første udstyknings parceller.

1904 6,7 tdr. land og efter den anden revision 7,6 tdr. land. På Store Restrup blev gennemsnittet ca. 20 tdr. land. Et enkelt brug var på kun 9 tdr. land, det største var på ca. 35 tdr. land; men de fleste lå på mellem 15 og 25 tdr. land.⁹

Økonomien i udstykningen og dermed starten for de nye husmænd blev god, men dette skyldtes ikke staten og kun i ringe grad Statslånefonden. Udstykningsforeningen lånte pengene til købet i Diskontobanken i Aalborg. Brugene blev finansieret ved lån i Viborg Kreditforening – og ikke i Husmandskreditforeningen på grund af deres størrelse – og ved 2. prioriteringslån i Statslånefonden.¹⁰

Hvert brug kostede ca. 12.000 kr. De to finansieringsmuligheder, kreditforeningslånet og 2. prioriteringslånet i Statslånefonden dækkede ca. 10.350 kr.

Der manglede derved ca. 12.000 kr. ÷ 10.350 kr. = ca. ...	1.650 kr.
+ kurstab ved kreditforeningslånet ca.	750 kr.
+ besætning og redskaber ca.	1.500 kr.

3.900 kr.¹¹

Dette ville betyde, at husmanden skulle eje ca. 4.000 kr. for at kunne komme i besiddelse af et brug på Store Restrup, hvilket var helt urealistisk. Når det imidlertid blev muligt for parcellisterne at erhverve de store brug uden at stille med en stor egenkapital, skyldtes det den bonus på 32% af udstykningens overskud, der blev udbetalt til de nye husmænd.

Den sjællandske samvirksomheds udstykningsforening udbetalte ikke bonus, idet overskuddene fra de enkelte udstykninger blev opsamlet i et reservefond til understøttelse af foreningens forskellige aktiviteter. Overskuddene blev imidlertid ikke så store som i de jyske udstykningsforeninger, da den sjællandske forening fra starten solgte billigst muligt. De jyske udstykningsforeninger tilbød derimod parcellisterne jorden til markedspris plus dækning af påløbne omkostninger. Af denne pris skulle $\frac{1}{10}$ af overskuddet gå til udstykningsforeningens reservefond, mens resten blev udbetalt i bonus til hver enkelt parcellist i de respektive udstykninger. De afsluttede hvert udstykningsregnskab for sig i modsætning til landsdelsforeningerne – eksempelvis den sjællandske.¹²

Det synes umiddelbart en omvej ikke at sælge billigst muligt fra starten, men først at tage dagens jordpris på egnen for siden at udbetale en stor bonus. Det gav imidlertid store fordele ved prioriteringen, idet de lån, som skulle optages, blev ydet på baggrund af brugspriser, som var forholdsmæssigt høje. Herved blev lånene relativt større end lånemulighederne gav basis for.

Udover at brugene blev gunstigt finansieret, blev de også gunstigt projekteret – bl.a. var udstykningsforeningen også med i byggeriet, som derved blev billigere, end hvis de enkelte havde skullet bygge hver især. Dertil kom, at de nye husmænd overtog brugene tilsået, at de ikke skulle betale skatter og afgifter det første år, ligesom de ikke skulle betale papiromkostninger i forbindelse med handelen. De fik andel i et vandværk til 30.000 kr., som udstykningsforeningen anlagde. Dette sparede de enkelte, parcellister for at bekoste private borer, hvilket gjorde økonomien omkring det enkelte brug yderligere fordelagtig.¹³

Det var således på baggrund af Aalborg Amts Udstykningsforenings gode handel, dens velorganiserede arbejdsform og specielt gode finansieringsform samt en række andre gunstige faktorer, at det blev muligt at få store brug på fordelagtige vilkår. Altså ikke gennem gunstige låne- og prioriteringsmuligheder ydet af staten – omend Statslaanefondens udlån af 2. prioriteringslån i afhændede parceller blev brugt. Til sammenligning kan det oplyses, at Statshusmandsloven ved revisionen i 1909 gav mulighed for at låne 6.500 kr. (undtagelsesvis 8.000 kr.) og i 1914 blev lånegrænsen 8.000 kr. (undtagelsesvis 10.000 kr.). Utilstrækkeligheden i statens låne- og prioriteringsmuligheder i et udstykningsarbejde som det på Store Restrup fremgår således tydeligt.¹⁴

Der blev ikke oprettet statshusmandsbrug på Store Restrup, men det betyder ikke, at foreningen ikke ved andre udstykninger benyttede sig af Statshusmandsloven. I forbindelse med netop denne udstykning vedtog bestyrelsen dog på forhånd, at den nødig ville oprette statshusmandsbrug, når der ville blive mulighed for, at folk med små midler kunne komme i besiddelse af så stor en jordlod, at der ville blive arbejde nok i hjemmet.¹⁵

Udstykningen behæftedes med betingelser og klausuler. Flere ting peger i retning af, at Udstykningsforeningen helt fra starten arbejdede på at gøre netop denne udstykning til noget specielt. Det hænger sammen med flere ting. Størrelsen af udstykningen har selvfølgelig i sig selv været med til at øge den store omhyggelighed, som prægede dette udstykningsarbejde. Beslutningen om ikke at oprette statshusmandsbrug er allerede nævnt. Dertil kom en række klausuler og betingelser, som foreningen vedtog skulle opfyldes af de kommende parcellister på Store Restrup, hvilket ikke skete i forbindelse med nogen af de andre udstykninger, foreningen foretog.

Der blev opstillet en prioriteret liste over, hvem der kunne komme i betragtning til jordkøb ved udstykningen. Fortrinsret havde 1) medlemmer af udstykningsforeningen og deres børn, 2) børn af husmandsforældre, som arbejdede ved landbruget og som ikke havde haft jord før. Interesserede skulle indgive skriftlig begæring med oplysning om, hvorvidt de opfyldte disse krav, og hvor meget jord de ønskede. Trods dette blev ansøgerantallet 270, hvoraf de 40 var medlemmer af udstykningsforeningen. Derudover vedtog bestyrelsen en klausul i købekontrakten, som pålagde køberne kravet om tilbagebetaling af indtil 20% af købesummen for jord ved et eventuelt salg inden 5 år. Hertil kom en klausul om, at parcellisterne ikke kunne få udbetalt mere end 65% i bonus. Resten skulle gå i udstykningsforeningens kasse.¹⁶

Det var således først og fremmest foreningens egne medlemmer, folk med rod i husmandsbevægelsen og folk, der kendte noget til landbrug i forvejen, som kom i betragtning ved udstykningen. Men det skulle samtidig være unge folk, som endnu ikke havde haft jord; det skulle ikke være flakkere og spekulanter. Med 20%-reglen ville foreningen yderligere søge at undgå, at udstykningen blev offer for spekulation og Store Restrup en gennemgangslejr.

Dette sidste lykkedes imidlertid ikke. Der blev nok tale om økonomisk stabilitet, men mange solgte meget hurtigt igen, og i 1932 var der kun 21 af de oprindelige 50 husmandsfamilier tilbage. I 1940 var antallet nede på 17. Mange brug havde endda skiftet ejer flere gange. At spekulanter var på færde, viste sig allerede under udstykningen, hvor 20%-reglen fik flere til at trække sig med det samme; men dermed var kontinuiteten altså alligevel ikke sikret. Det er svært at forklare, hvorfor

så mange hurtigt flyttede. Man har tidligere henvist til uegnethed til at drive landbrug og mangel på slægts- og hjemstavnsfølelse. At trænge bagom det sidste ville imidlertid kræve en større og helt anden type undersøgelse end den her foretagne. En økonomisk begrundelse synes det ikke at være rimeligt at give. Men for mange, som allerede havde prøvet at være byarbejdere, var det måske alligevel ikke sagen at vende tilbage til jorden?¹⁷

Vurdering

Trangen til at vise, hvad husmændene ville og kunne, og den omhu projektet helt fra starten var omgærdet med, var måske også til dels fremprovokeret af den opmærksomhed købet straks blev mødt med. I visse kredse eksisterede en foragt for dette »herregårdsslagteri«. På egnen vakte salget skepsis, idet man mente, at i stedet for een god skatteyder ville man få en stor flok fattiglemmer til byrde for sognet – en mistro, husmændene dog hurtigt fik manet i jorden.¹⁸

Udstykningsforeningen i Aalborg Amt var med til at øge selvbevidstheden hos husmændene, hvilket bl.a. kom frem i forbindelse med oprettelsen af højskolen i hovedbygningen på Store Restrup.

»A.S. De Nordjyske Husmænds Højskole paa Store Restrup« / »Store Restrup Husmandsskole«

Det var Aalborg Amts Udstykningsforening, der i 1913 tog initiativet til at oprette højskolen efter først at have afholdt et debatmøde om sagen. Ideen var, at skolen skulle rejses på baggrund af en aktietegning blandt husmændene i de fem nordjyske amter – Hjørring, Aalborg, Randers, Thisted og Viborg. Hvis hver husmand i disse amter tegnede sig for en aktie à 10 kr., ville startkapitalen kunne blive 100.000 kr. Samtidig med at aktietegningen skulle fungere som en slags temperaturmåling på sagen, skulle den sikre skolens overlevelse, ved at flest muligt blev ejere og dermed sandsynligvis agitatorer for skolen. Skolens økonomiske grundlag skulle sikres, men det skulle være med baggrund i husmændenes egne rækker; man ville ikke tegne aktier blandt andre organisationer.¹⁹

Aktietegningen gav imidlertid ikke et resultat, som talte til fordel for sagen, idet kun husmændene i Aalborg Amt og interesserede enkeltpersoner tegnede aktier. Til gengæld besluttede husmændene på Store Restrup at tegne aktier for 10.000 kr. af deres bonus fra udstykningen. På denne baggrund besluttede udstykningsforeningens generalforsamling at gøre det samme. Da mindstekravet til den aktietegnede startkapital på 50.000 kr. var nået, blev der trods den manglende opbakning i forhold til de oprindelige planer udarbejdet vedtægter og indkaldt til stiftende generalforsamling. Den 8. august 1914 blev aktieselskabet »A.S. De nordjyske Husmænds Højskole paa Store Restrup« stiftet.²⁰

Modstand, råd om forsigtighed og alt andet end opmuntrende bemærkninger mødte initiativtagerne også på anden måde. Fra de jyske og sjællandske samvirksomheders organer »Husmandshjemmet« og »Husmanden« og fra en dermed sammenhørende avisdebat i »Aalborg Venstreblad« lød der generelt advarsler imod at realisere ideen. Den kraftigste advarsel kom dog fra fællesformanden for »De samvirkende jyske Husmandsforeninger« og landsorganisationen »De samvirkende Husmandsforeninger«, Jørgen Nielsen, som udtalte, at så fremt planerne havde noget på sig, så burde de for deres egen og for husmandsbevægelsens egen skyld hurtigst muligt dropes. De tre allerede eksisterende husmandsskoler – »Kærehave«, »Borris« og »Fyns Stifts Husmandsskole« – var efter hans mening tilstrækkelige, og en ny skole ville »for tiden« ikke have nogen mission blandt husmændene.²¹

Disse udtalelser vakte megen harme hos de nordjyske initiativtagere, som beskyldte Jørgen Nielsen for at optræde despotisk og formynderisk. Denne modstand, som startede allerede før debatmødet om sagen, slog imidlertid ikke de nordjyske husmænd ud. Tværtimod udnyttede de – d.v.s. udstykningsforeningens formand Jens Jensen – Jørgen Niensens udtalelser agitatorisk og demagogisk, idet han spurgte forsamlingen på debatmødet: »Er han da den, der skal stadfæste Værket? . . . er vi jyske Husmænd ikke frie Mænd?«. Denne tendens til selvstændighed og bevidsthed om egen styrke i den nordjyske del af bevægelsen kom også til udtryk i forbindelse med den planlagte aktietegning, hvor Jens Jensen bl.a. udtalte. »Men vil de andre ikke være med, kan vi så herligt løfte Opgaven alene her i Aalborg Amt.«²²

Baggrunden for selv at ville og modstanden mod for megen centralisme hang sandsynligvis sammen med husmandsbevægelsens organisationsstruktur. Den sjællandske del af bevægelsen var meget centralt styret sammenlignet med den jyske, hvor amterne i såvel det faglige som det social-politiske arbejde var meget selvstændige. Amtssammenslutningerne, de amtsvis organiserede udstykningsforeninger o.s.v. gjorde det hele mere lokalt end i de landsdelsorganiserede enheder, men måske også mindre professionelt – i hvert fald i starten. Men denne lokalfølelse var sandsynligvis med til at øge interessen for og aktiviteten i bevægelsen.

Hvorfor oprette en højskole?

Når husmandslederne og husmændene med dem overhovedet ville oprette deres egen højskole, var det selvfølgelig ikke bare af prestigemæssige grunde eller for at sætte »kronen på værket«, som Jens Jensen bl.a. også udtrykte det.

Ideen var, at husmændene skulle have en højskole, hvor de kunne holde møder og faglige kurser, et samlingssted for hele bevægelsen. Samtidig var formålet at få flere husmandsbørn på højskole. I forhold til gårdmandsbørn var det få husmandsbørn, som kom på højskole. Landbrugsskolernes fagundervisning passede kun dårligt til det lille landbrugs behov for faglig dygtiggørelse. Husmandsbørnene havde ikke råd til at komme både på folkehøjskole og landbrugsskole. Husmandsskolerne ønskede derfor at forene de to højskoletyper.²³

På denne baggrund kan det synes mærkeligt, at disse husmænd oprettede en folkehøjskole. Når det imidlertid i første omgang blev en folkehøjskole og først senere en husmandsskole, hang det sammen med flere ting.

Folkehøjskolen oprettes

Hvilken slags højskole, der skulle oprettes, vakte som omtalt også bred debat og diskussion. Der var fortalere for alle skoletyper: folkehøjskolen, husmandsskolen, landbrugsskolen og havebrugsskolen. Hverken initiativtagerne i udstykningsforeningen eller medlemmerne af det udvalg, som skulle arbejde for skolens oprettelse, var entydigt afklaret eller enige om, hvad målet for deres arbejde skulle være. Ønskerne gik mest i

retning af en skole, som ikke var ren fagskole, men som gav undervisning i højskolefagene og var orienteret mod samtiden og samfundet.

Det eneste, som stod fast, var, at man ønskede at oprette en højskole, og at den ikke skulle kaldes en husmandsskole. Det var imidlertid ikke husmandsskolens indhold, men dens navn, man var imod. Meget betegnende var der en tendens til, at skoletypen blev diskuteret mere som et navneproblem end som et indholdsproblem. På den stiftende generalforsamling havde skolens navn, således som det eneste punkt skabt debat. I nordjyske øren synes ordet husmandsskole at have vakt så degraderende associationer, at det for enhver pris skulle undgås. En husmandsskole gav indtryk af noget middelmådigt og ned-sættende, rent socialt, som passede meget dårligt til det venstredominerede område og til mentaliteten hos flere af de folk, som var med i beslutningsprocesserne. Det bekræftes af K. Balle, som blev forstander på Store Restrup ved højskolens overgang til husmandsskole i 1918. I forbindelse med sin til-trædelse skriver K. Balle senere:

»Vi (Balle og bestyrelsen for højskolen) fastholdt dog Husmandsskolenavnet, da vi syntes, at det vilde være noget af en Faneflugt at forlade Navnet, når vi dog beholdt skolefor-men. . .« Og videre: »Navnet Husmandsskole skadede øko-nomisk i de første mange Aar.«

»I befolkningen i Nordjylland var der ret stærk modvilje mod skolens overgang til husmandsskole. Nogle var mod-standere af at have fagundervisning sammen med højsko-lefag, andre, og det var de fleste, kunne ikke lide navnet. Det var ikke nær så fint som højskole.«

»Når købmændene i Aalborg skulle skrive mig en regning, kviede de sig ved navnet, enten skyndte de sig at skrive høj-skole, eller lidt forlegne spurgte de: Hvad er det nu for en skole, De er forstander for?«²⁴

Mange frygtede, at det ville sætte klasseskel at kalde skolen en husmandsskole. Forholdet til det større landbrug og den ud-præget venstrevælgende landbefolkning har således spillet ind, trods husmandsbevægelsens styrke i amtet. De hverken ville eller havde råd til at udelukke potentiel støtte og elevtil-gang fra alle klasser. Når ikke engang husmandslederne »turde« bruge navnet ved skolens oprettelse, hang dette sam-

men med flere ting. De kendte netop det lokale sindelag og mentaliteten hos flertallet af husmændene, som havde svært ved at tilslutte sig klassestandpunktet i bevægelsen. Mange af de nordjyske husmænd var venstrehusmænd, som flertallet i amtet. Derfor måtte der tages hensyn til, hvad der var muligt ved oprettelsen ud fra lokale hensyn.

Det har sikkert også haft betydning, at husmandsskolen på dette tidspunkt endnu ikke havde fundet sin endelige og karakteristiske form. Den var endnu ikke blevet en integreret del af husmandsbevægelsen. Sidst, men ikke mindst, den fremtidige forstander J. N. Brande, som udstykningsforeningens formand havde kontaktet allerede før det første møde, ville kun acceptere på den betingelse, at skolen blev en folkehøjskole.²⁵

Linien på Store Restrup Folkehøjskole

Med valget af J. N. Brande til forstander og dennes ansættelse af K. Ravnholt som højskolelærer fik de nordjyske husmænd en højskole, hvis linie var stik modsat husmandsskolens.

Husmandsskolens ide var, som omtalt, at forene folkehøjskolen og landbrugsskolen. Den var fagligt og praktisk orienteret. De almindelige højskolefag blev ikke opgivet, men den nærmeste fortid og samtiden fik en vigtigere plads end på folkehøjskolen.

Linien på Store Restrup højskole blev den nye inderliggjorte grundtvigianisme, der i modsætning til Grundtvig selv glemte den folkelige dimension. Både J. N. Brande og K. Ravnholt er typiske for denne åndelige højskole og denne retnings distancering fra det faglige, praktiske og kundskabsmeddelende til fordel for en idealistisk beskæftigelse med tingene. Det primære var for dem at vække livet og den enkeltes vækst. At deres skolesyn var stik modsat husmandsskolens hele ide og praksis, ses bl.a. af J. N. Brandes udtalelser om højskolens opgave før sin tiltrædelse:

»Den vil søge at holde sig klart, at *Hovedformålet er at vække Ungdommen og sætte den i Gang – lære den, at det gælder ikke blot om at blive dygtig i det praktiske Liv, men at der er Værdier, som ligger over det materielle, og ved hvis Tilægnelse Livet først naar sin fulde Rigdom og Skønhed.*«

Senere skrev han: »Højskolens Opgave er nemlig en ganske anden end f.eks. Landbrugsskolens eller en anden Fagskoles Opgave. . . Højskolen giver vel Kundskaber; men de er for den langt mere Midlet end Målet, og den kan efter hele sin Natur ikke inlade sig på at give nogen særlig Fagundervisning. . . Jeg tror, det vil være et ubodeligt Tab, om Højskolen i det hele vrages, eller om den selv underskriver sin Dødsdom ved at blive Fagskole.«²⁶

Helt på samme linie skrev K. Ravnholt om højskolens opgave bl.a.:

»Den er ingen Fagskole« og »den er ingen Kundskabs-skole. . . Det er ikke det materielle, det, der kan måles i Penge, den tager Sigte paa. Kortest udtrykt er Højskolens Opgave: Menneskets Vækst efter Menneskelivets Bestemmelse.«²⁷

Med disse syn på højskolens opgave kan det knap undre, at den fagundervisning, der var lagt op til i vedtægternes § 2, ikke blev til noget, mens Brande var forstander. Dette var en stor skuffelse for dem, der havde været med til at oprette højskolen.

Linien ændres og husmandsskolen oprettes

Forstanderskiftet efter J. N. Brandes død i december 1917 gav anledning til en længere debat og vurdering af skolen. Efter nogle års skolevirksomhed var det blevet klart for mange, at Brandes linie kun dårligt svarede til det, man fra starten havde villet. Pludselig syntes aktionærer, bestyrelse og de lokale husmænd meget målrettede og bevidste om, hvordan skolen burde være. Der kom flere meningstilkendegivelser om, at skolens linie skulle ændres. »Der skulle lægges en Plan for Skolens Drift særlig saaledes, at der blev afholdt korte Kursus, for at Skolen kunne blive, hvad den skulle være, Husmændenes Skole, dog saaledes at Højskoleafdelingen bibeholdtes.« D.v.s. en undervisning svarende til husmandsskolens princip.²⁸

Efter forslag fra flere aktionærer og parcellister på Store Restrup og efter opfordring fra flere hundrede husmænd i amtet blev den erfarne husmandsskolelærer K. Balle, »Kærehave«, valgt til forstander. K. Balle tog imod opfordringen på den be-

tingelse, at skolen blev ændret til en husmandsskole såvel af navn som af gavn. Bestyrelsen og K. Balle blev hurtigt enige om linien og forpagtningsbetingelserne, og dermed blev skolen ændret til en husmandsskole under navnet »Store Restrup Husmandsskole«. Dette skete dog ikke uden en smule modstand – mest m.h.t. navnet – på generalforsamlingen, hvor det hele skulle sanktioneres.²⁹

De mange aktionærers ønsker og bevidsthed om den højskole, de havde være med til at rejse på Store Restrup, havde helt klart undergået en udvikling i den korte tid, J. N. Brande nåede at være forstander. Skolens indhold og form havde fået bred interesse blandt de nordjyske husmænd, og jeg mener derfor, at valget af forstander og skoletype anden gang blev resultat af et meget bevidst og målrettet valg i modsætning til første gang. Der var ganske vist stadig aktionærer, som gik ind for skolens fortsættelse som folkehøjskole, men det var helt klart et lille mindretal, som blev nedstemt på generalforsamlingen.

Forstander Balle udtrykte husmandsskolens opgave således, at den skulle »give de Unge det, som de trænger haardest til: Højskolens Livssyn og Sang og Landbrugsskolens og Havebrugsskolens praktiske Viden«. Folkehøjskolen skulle derimod give de unge et personligt forhold til kristendommen.³⁰

I St. Restrup husmandsskole kombineredes landbrugsskolen og folkehøjskolen i såvel de almindelige 3 og 5 måneders højskoleophold som i de for husmandsskolen så vigtige og karakteristiske korte kurser på 8 eller 11 dage for allerede etablerede husmandskoner og husmænd. På disse kurser og på formandskurserne blev den faglige og praktiske anskuelsesundervisning ledsaget af 'almindelige' højskoleforedrag og -undervisning. Dertil kom husmands- og bevægelsesorienterede emner som f.eks. georgismen, skatter og monopoler, jordspørgsmålet i aktuel og historisk belysning. Bevægelsens yndlingsforfattere som Johan Skjoldborg og Jeppe Aakjær var ofte på programmet, men samfundslære eller socialøkonomi doctret i form af georgisme indtog en meget central plads i repertoire. Skolen etablerede den nære kontakt mellem bevægelsen og organisationen på den ene side og husmændene og husmandskonerne på den anden. Samtidig blev den en spredt af bevægelsens ideologi – ikke mindst gennem sine kurser for for mændene for lokal- og kredsforeninger.

Denne linie karakteriserede ikke blot »Store Restrup Husmandsskole« men også »Fyns Stifts Husmandsskole«, efter at en af bevægelsens chefideologer, Jakob E. Lange, var blevet forstander der. Som Balle udtrykte det i sine erindringer, opfattede han sit arbejde på husmandsskolen som et arbejde i husmandsbevægelsens tjeneste.³¹

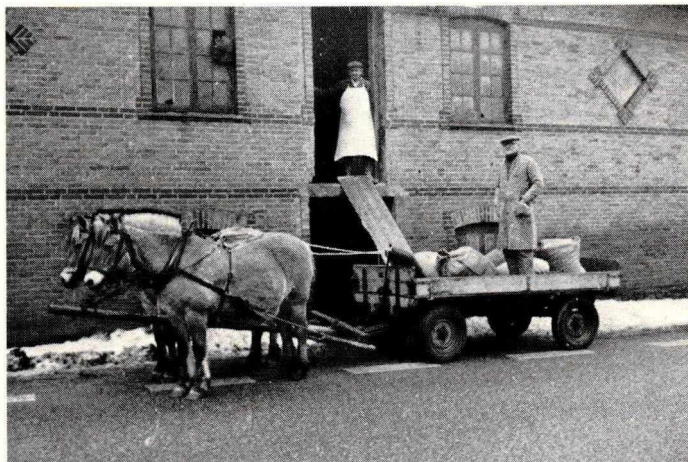
Livet i kolonien

Da udstykningen var foretaget og højskolen oprettet, var udstykningsforeningens rolle udspillet. De nye husmænd begyndte da at udfylde de skabte rammer sammen med højskolens forstander og lærere. Disse skulle sammen give kolonien kød og blod.

»Store Restrup og Omegns Husmandsforening«

Denne forening er et oplagt udgangspunkt til forståelse af livet i kolonien, da den ikke blot var den første og mest centrale forening i kolonien. Det var også derfra, mange initiativer og ideer til videre organisering kom. Foreningen fungerede som en slags borger- og politisk vælgerforening på tværs af partiskel, men tog også fællesøkonomiske opgaver op – som f.eks. andelsmøllens oprettelse. Derudover udførte den i overensstemmelse med husmandsbevægelsens program alle de »klassiske« husmandsforeningsopgaver. Ud over det rent faglige havde foreningen også et socialt og kulturelt sigte. På netop dette punkt adskilte husmandsbevægelsen og husmandsforeningerne sig fra landboforeningerne og de fleste andre erhvervsorganisationer, som kun tog det faglige og fagpolitiske op.³²

Initiativet til at stifte husmandsforeningen blev taget allerede før, de sidste husmænd havde fået deres ejendomme bygget færdig. Selvom der eksisterede husmandsforeninger i landsbyerne omk. Store Restrup, valgte de nye husmænd at oprette deres egen forening, som tre mindre byer tilsluttede sig. Styrkeforholdet i dette samarbejde var helt klart, at foreningen blev domineret af »restrupperne«, som besatte formandsposten i hele den her behandlede periode.

Mølleren og en kunde ved St. Restrup Andelsmølle. Vognen er forspændt et par af de små norske fjordheste, som udviklede sig til at blive husmandsbrugets hest. Denne passede i størrelse og anskaffelsespris for det lille jordbrug. St. Restruphusmanden Karl Thomsen udførte et specielt stort arbejde med at indkøbe og sætte et stort avlsarbejde af denne hest i system. Det blev en god økonomisk forretning for husmandsbruget. Karl Thomsen var i en periode bl.a. formand for den jyske samvirksomheds husdyrbrugsudvalg, men også lokalt var han meget aktiv på husdyrbrugets område.

»Store Restrup Andelsmølle og Vandværk«

Til godset Store Restrup hørte en gammel vandmølle, som havde fungeret som mølle, ligesom den havde produceret elektricitet til hovedbygningen og altså fra 1915 til højskolen. Efter udstykningen pumpede den vand til det fælles vandværk, udstykningsforeningen anlagde. Møllen og vandværket købte husmandsforeningen af udstykningsforeningen og omdannede dem til andelsselskabet »Store Restrup Andelsmølle og Vandværk«. Dette selskab købte møllen + 1½ tdr. land jord af udstykningsforeningen for 8.500 kr. mod udstykningsforeningens anlægsudgifter på 30.000 kr.

Alle måtte nødvendigvis være andelshavere i vandværket, men var ikke dermed tvunget til også at være med i andels-

møllen. Til at bestyre den daglige drift af selskabet ansattes en møllebestyrer med bolig i møllen. Denne passede vandværket og formalede korn for andels- og ikke andelshavere.³³ Det første andelsforetagende blev således hurtigt etableret, mens andelsmejeriet først blev bygget efter en årrække.

»Store Restrup Andelsmejeri«

Når Store Restrup husmændene oprettede et andelsmejeri – i overensstemmelse med de allerede udviklede landøkonomiske normer og traditioner – er dette interessant i sig selv. Det viser bl.a., hvorledes husmændene selv tog flere og flere opgaver op og udviklede udstykningen til en gennemorganiseret husmandskoloni med flere foreninger og institutioner.

Hvad der imidlertid er nok så interessant, er den forudgående strid, som var opstået mellem husmændene og de lokale gårdmænd i nabolandsbyen Sønderholm, da de i fællesskab forsøgte at oprette et andelsmejeri.

Den 25. maj 1919 var der stiftende generalforsamling for et fællesmejeri. 99 andelstagere havde meldt sig og der blev forhandlet og holdt 9 ordinære og ekstraordinære generalforsamlinger frem til april 1920, hvor selskabet opløstes på en ekstraordinær generalforsamling på grund af en strid i bestyrelsen.

Striden blev gjort til et procedurespørgsmål, men havde snarere rod i et klasse modsætningsforhold. Mejeriet skulle ligge i Sønderholm, og adskillige af gårdmændene var interesseret i at sælge en byggegrund. Der opstod uenighed om mejeriets placering, hvilket førte til indstævninger, trusler om retsforfølgelse o.s.v. og til sidst som nævnt til selskabets opløsning. »Restrupperne« og nogle »sønderholmere« ville ikke have mejeriet placeret nede midt i Sønderholm by, hvor byens mange gårde havde deres ajlebeholdere liggende. Af hensyn til faren for udslip af ajle til mejeriets vandforsyning, men også af hensyn til de hestetrukne mælkevogne, ønskede disse mejeriet placeret i byens udkant og lidt oppe i forhold til Sønderholm bykerne, så mælkevognene ikke skulle tage hele den stejle bakke mellem byerne.³⁴

Et andet og mere væsentligt moment i striden var andelsbetingelserne. Husmand Marinus Langeland skriver i sine erindringer:

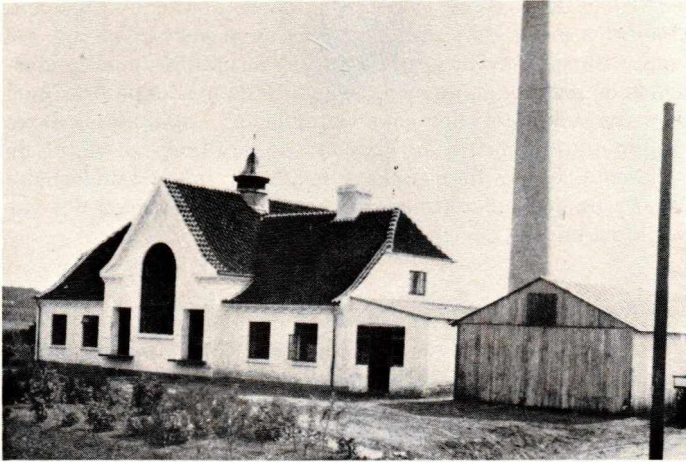
»Det kneb for os at blive optaget i Bondelaget i de om-
liggende Landsbyer. Vi havde ikke noget godt Ord paa os, vi
var vel for rebelske i vor Opfattelse. Vi tilbød vor Nabo-
landsby Sønderholm Andelsfællesskab i et Mejeri, som
skulle bygges i deres By; men de turde ikke give os lige og al-
mindelig Andelsret. Det var jo mærkeligt. Vi var en By med
50 Hjem og nærmeste Nabo til Mejeribyen, noget lignende
har vist aldrig før fundet Sted i vort Lands Mejerivæsens Hi-
storie. Vi var for frisindede til at lade os binde ved ind-
skrænkninger i vor andelsmæssige Ret, og Resultatet blev,
at der blev bygget to Mejerier til Skade for hele Egnen«. ³⁵

At husmændene på Store Restrup blev opfattet som frisindede
og rebelske, fremgår i flere sammenhænge; hvad Marinus
Langeland til gengæld ikke fortæller noget om her, er de prak-
tiske og fornuftsmæssige momenter i striden, som ikke passer
ind i hans klassebevidste historie om gårdmændene, der ikke
ville acceptere husmændene på lige fod.

Ingen af parterne lod sig slå ud af striden. »Sønderhol-
merne« vendte forhandlingsprotokollen, begyndte på en frisk
og byggede deres eget mejeri, som modtog den første mælk al-
lerede okt. 1920. Restrupperne fik knap så hurtigt deres mej-
eri bygget. Men 7. april 1921 blev der holdt stiftende general-
forsamling, og 30. september samme år startede mejeriet.

Mejeriets start blev imidlertid lidt problematisk. Det måtte be-
gynde med færre leverandører end de 50 husmandsbrug på
Store Restrup, da der også indenfor kolonien opstod en deling
på mejerispørgsmålet. Mens der blev bygget på Store Restrup,
henvendte 12 »restrupperne« sig til Sønderholm Mejeri for at
blive leverandører til dette. De tegnede en 5-årig kontrakt,
hvorved »de tolv apostle«, som de blev kaldt, gik fra Store Re-
strup Andelsmejeris potentielle grundstamme på 50 leveran-
dører. ³⁶

Når de svigtede, hang det bl.a. sammen med, at de var øko-
nomisk bange for det lille foretagende som Restrup Mejeri. De
var venstrehusmænd og ikke radikale og socialdemokrater
som de fleste på Store Restrup. De hørte ikke til blandt de ak-
tive, og kun et par af dem var medlemmer af husmandsfor-
eningen. Det bekræftes således: »De tolv, der kørte til Sønder-
holm, det var alle venstrefolkene. Det var lokale (gårdmands-)
sønner, som følte sig for gode til at være sammen med hus-

Mejeriet på Store Restrup blev af en helt speciel type, som var beregnet på forholdsvis få leverandører, hvilket mejeriet også blev nødt til at starte med, idet det begyndte med kun 37 andelshavere. P.g.a. stor konkurrence om det byggeri, der var til at få på dette tidspunkt, kom mejeriet til at koste 58.000 kr., hvilket trods alt må have hjulpet på den ellers vanskelige start.

mændene. De havde deres egen omgangskreds andre steder i Sønderholm, Frejlev o.s.v.³⁷

Det politiske og bevidstheden om klassemæssige tilhørsforhold var udpræget både indadtil i kolonien og udadtil. En af »apostlene« var som sin kone fra en af de lokale gårde. De holdt sammen med gårdmændene i Sønderholm og deltog ikke i livet på Store Restrup. Sådant forholdt det sig med flere. Det er således en sandhed med modifikationer, når man læser og af lokale folk får at vide, at der ingen klasseforskelle var på Store Restrup. Det gælder »måske lige med undtagelse af gårdmandssønnerne«, der altså bevidsthedsmæssigt følte sig som tilhørende en anden klasse.³⁸

Når gårdmandssønnerne valgte den sikre løsning – at slutte sig til de allerede veletablerede gårdmænds mejeri – var det ikke kun af økonomiske grunde. Nok turde de 12 måske ikke rigtig blive økonomisk medansvarlige for det meget lille andelsforetagende på Restrup, men bærekraften blev jo kun rin-

gere af, at de svigtede. Deres bevidsthed om at være husmændene klasse- og standsmæssigt overlegne har spillet ind. De holdt sammen med de gårdmænd, de var i familie med og ideologisk og politisk enige med. De opfattede måske på linie med dem deres klassefæller som værende for »radikale« i deres standpunkter. Havde de økonomiske argumenter været de vægtigste, havde flere sikkert meldt sig ud af Sønderholm Mejeri, da de kontraktmæssigt kunne gøre det, men det var der altså kun få, der gjorde.³⁹

Husmandsforeningen som politisk vælgerforening

Ud over at husmændene anlagde andelsmølle, mejeri, vandværk og lign., varetog de koloniens liv ved at tage økonomisk-faglige, politiske, sociale og kulturelle opgaver op. Som allerede nævnt, var det fra husmandsforeningen mange af initiativerne kom.

Da der første gang efter udstykningen skulle være sognerådsvalg – d.v.s. i 1917 – arrangerede husmandsforeningen valg møder og prøvevalg, og den oprettede et valgforbund med andre husmandsforeninger, der sammen med håndværkere og landarbejdere opstillede en fælles kandidatliste, som et dertil nedsat agitationsudvalg propagerede for. Det var således husmandsforeningen, der tog initiativ til at sikre husmændene og de klasser, de følte sig solidariske med, flest mulige pladser i sognerådet og dermed indflydelse på den lokale politik og udvikling. Resultatet blev i 1917, at 'restrupperne' fik to i sognerådet, forstander Brande og Peter Langeland – altså kun en husmand, men dette blev bedre ved de følgende valg.

Marie Langeland overdriver derfor lidt, når hun i sine erindringer skriver: »Ved det første sognerådsvalg måtte tre store bønder vige sædet for de fattige stympere fra Store Restrup. Det var et hårdt slag for gårdmændene, en af konerne var grædefærdig og sagde: Skal de nu have lov til det Søren?«⁴⁰

Citatet afspejler klassebevidstheden og bekræfter husmændenes initiativ og aktivitet for at få indflydelse i det gårdmandsdominerede lokalsamfund, som kolonien lå i. Husmændene var klar over det nødvendige i at slutte sig sammen. Samtidig var de også bevidste om den modstand og skepsis, kolonien var omgærdet af på egnen. De mødte det i mange sammenhænge, bl.a. i kravet om kontantbetaling, hvilket ikke

var normalt på landet på den tid. Allerede ved udstykningen havde der, som omtalt, været frygt for, at herregården og godsejeren som en stor skatteyder blev erstattet af en flok husmænd, som ville blive en byrde for sognet.

Modstanden bundede imidlertid ikke kun i det økonomiske, som husmændene hurtigt fik manet i jorden. Den havde, som citatet ovenfor viser, også rod i den politiske trussel, de mange nye husmænd som samlet størrelse udgjorde for den lokalt dominerende klasse. Dette var de klassebevidste husmænd dog omvendt også fuldt klar over, som det bl.a. også fremgik under behandlingen af andelsmejeriet.

Husmandsforeningen som borgerforening

Det var også husmandsforeningen, som tog fat på skolespørgsmålet, oprettelsen af et forsamlingshus og andre fællesspørgsmål for kolonien. Forsamlingshuset blev dog aldrig nogen realitet, da højskolens riddersal sammen med gymnastiksalen blev en slags forsamlingshus på Store Restrup. Det sociale liv og den lokale selskabelighed, der udgjorde en væsentlig dimension, udfoldede sig i høj grad på højskolen. Dette gælder møder, foredrag, generalforsamlinger i de efterhånden mange foreninger, dilettant-komedier, høstfester, jagtfester, runde fødselsdage, jubilæer, sølvbryllupper o.s.v.

Kontakten mellem højskolen og kolonien blev på alle måder tæt og familiær. F.eks. blev forstander Balle og hans kones sølvbryllup holdt som et kaffeselskab med bl.a. koloniens beboere som gæster. En højskoles betydning for en egn afhænger af begge parter. Når Store Restrup Husmandsskole blev det centrale samlingssted for husmandskolonien, hang det ikke kun sammen med, at skolens lokaler blev brugt som lokaler for koloniens aktiviteter. Skolens og koloniens aktiviteter blev på flere punkter fælles. Husmandsskolen blev et fagligt og kulturelt kraftcenter, som husmændene også ydede deres part til. Der var ikke tale om, at husmændene blot modtog – og husmandsskolen alene gav. F.eks. underviste nogle af husmændene på husmandsskolens korte kurser, og kolonisterne havde haver og marker af en standard, som kunne og blev brugt til anskuelsesundervisning. Det var et af husmandsskolens pædagogiske midler. Husmandsskolen havde desuden eget landbrug og gartneri, som blev udnyttet på samme måde. På utal-

lige måder supplerede husmandsforeningen, husmandsskolen og husmændene og deres koner således hinanden.⁴¹

Husmandsforeningens »klassiske opgaver«

Det vil være umuligt at give et blot nogenlunde realistisk billede af omfanget af det økonomisk-faglige arbejde i »St. Restrup og Omegns Husmandsforening« og det nære samarbejde, den på dette område havde med kredsforeningen. Det indtog en central plads i foreningens arbejde og fulgte husmandsbevægelsens program for, hvordan det skulle gribes an.

Planteavlsarbejdet blev, som generelt i bevægelsen, taget op først. Foreningen arrangerede planteavlskurser, men kun indtil husmandsskolen i 1918 tog dette arbejde op i form af de såkaldte 8- og 11-dages kursus. Den anlagde også en forevisningsmark, som allerede udstykningsforeningen havde reserveret jord til, men som overgik til kredsforeningen efter nogle år. Dermed fik alle kredsens foreninger gavn af den til markmøder, men selvfølgelig havde Store Restruphusmændene specielt megen nytte af den.⁴²

Husmandsforeningen arrangerede også planteavlsudstillinger og anstillede konkurrencer forud for såvel de lokale som kreds- og amtsudstillingerne, så disse kunne blive så store, flotte og ansporende som muligt. Konkurrencemomentet og denne stillen til skue var et generelt træk ved husmandsbevægelsens »gulerodspædagogik« og bestræbelser for at udvikle det faglige arbejde. Vinderne af de lokale konkurrencer gik videre til kredsudstillingen og så fremdeles. Mange af Restruphusmændene var meget aktive både som dommere og fremavlere i dette arbejde, ligesom flere sad i kredsforeningens planteavlsudvalg og var med til at lede dette arbejde. En stor fejl ved denne form for fagligt arbejde var, at det mere blev et spørgsmål om produkternes udseende end f.eks. deres foder værdi. Da arbejdet heller ikke ændrede og udviklede sig, men fortsatte i samme spor, blev det efterhånden utidssvarende.

De ændrede økonomiske konjunkturer og strukturer under og efter 1. Verdenskrig var medvirkende årsag til, at husmandsbevægelsens faglige udvalg opfordrede foreningerne til at tage husdyrbrugsarbejdet op. 1920'erne blev husdyrbrugsarbejdets store periode, uden at planteavlens dog blev opgivet. *Fjerkræavlen* blev startet først, da den passede godt for det lille

brug. Der blev desuden dannet kvægavlsforening, kontrolforening, gedeavlsforening, svineavlsforening og hesteavlsforening.

I sammenhæng med såvel planteavlssarbejdet som husdyrbrugsarbejdet blev der perioden igennem holdt faglige foredrag og møder, undertiden i forbindelse med besøg i forevisningsmarken, markvandringmøder eller planteavlstudstillingerne.

»St. Restrup og Omegns Husmandsforening« blev således med sit økonomisk-faglige arbejde et eksempel på en husmandsforening med alle sider af husmandsbevægelsens faglige programpunkter. Aktivitetsniveauet var meget højt, så vidt jeg kan vurdere. Iflg. »Medlemsbladet for de sammensluttede Husmandsforeninger i Aalborg Amt« lå aktiviteten i denne forening og kredsforeningen – »Nordvesthimmerlands Husmandskreds« – langt højere end i de øvrige.

»St. Restrup og Omegns Husmandsforening« fremstår som noget markant såvel i kredsen som i amtet. I kredsforeningens faglige udvalg, i dens markforsøg, i konkurrencer og på udstillinger spillede »restrupperne« en stor og aktiv rolle. Ved husmandskredsens planteavlstudstilling i 1920 skrev »Medlemsbladet« bl.a.: »Man lægger straks Mærke til, at det var fra St. Restrup, de særlig fine Ting er kommen, hvilket er meget naturlig, der bor de mange dygtige Husmænd Side om Side, og som saadan lærer den ene af den anden.«⁴³

Politisk orienterede møder og foredrag blev der holdt mange af. I husmandsbevægelsen var der en kraftig tendens til, at alt blev gennemsyret af bevægelsens program og ideologi. Således blev f.eks. generalforsamlingerne og planteavlstudstillingerne ledsaget af foredrag af faglig og bevægelsesrelevant karakter. Emnerne kunne være jordspørgsmålet, georgismen, retsstatsprincippet, »Husmandens og husmandsungdommens situation og mulighed for at få jord på rimelige betingelser«, »Den moderne Husmand og Husmandsbruget og Kravet om Jord til alle, der har Lyst til at dyrke den«, »Len og Stamhuse deres opståen og afvikling« og »Kvindernes valg- og stemmeret«. Det var foruden højskolens forstandere og lærere husmandsbevægelsens aktive forkæmpere og talsmænd, lokale og fra det øvrige land, som kom og holdt disse foredrag. Af navne kan nævnes: Jens Jensen, Als Brohuse, forstanderne J. N. Brande og K. Balle, Mads Jensen, Aale, Niels Frederiksen, lærer Fi-

sker, Almind, Carl Nielsen, Aabybro, H. C. Nielsen, Svinning, landbrugsminister Kristen Bording, Jens Holdgaard m.fl.⁴⁴

Folkelige og kulturelle foredrag og oplæsningsaftener med emner af blandet social, kulturel og folkelig karakter afholdt foreningen også, og til disse var periodens folkelige digtere og husmændenes yndlingsforfattere de foretrukne sammen med lokale forfattere. Det var navne som: Jeppe Aakjær, Johan Skjoldborg, Harald Bergstedt, Martin Andersen Nexø. Af lokale forfattere: Thomas Olesen-Løkken, Jens Thise, Hune og Hans Poulsen, kommunelærer i Støvring og oplæser Sigurd Daubjerg, der var god til flere dialekter. Dertil kom selvfølgelig forstandere og lærere på højskolen/husmandsskolen, præster og andre venner af husmandsbevægelsen.⁴⁵

Husmandsbevægelsens generelle kulturelle og social-politiske bestræbelser blev således i høj grad taget op af »St. Restrup og Omegns Husmandsforening«, men alligevel udgjorde det faglige oplysningsarbejde den største del af foreningens aktivitet, når man vægter de to kategorier mod hinanden. Lederne i dette arbejde synes ikke at have tilhørt de politisk aktive i bevægelsen, hverken lokalt eller på landsplan.

Frimenigheden og friskolen

Frimenighedskredsen på Store Restrup tilhørte fra sin start den store »Himmerlands Frimenighedskreds«, hvor Rasmus Anker-Møller var præst fra 1916 til 1941, hvor kredsen blev delt i Trængstrup-Støvring og Sõttrup-Løgstørkredsen. Store Restrupkredsen valgte at fortsætte med Rasmus Anker-Møller som præst, hvorved den – fra da af som selvstændig kreds – kom til at høre sammen med Sõttrup-Løgstørkredsen, indtil Rasmus Anker-Møllers død i 1954. Da besluttede kredsen, at hver især kunne søge den præst, man havde lyst til i stedet for at få een ny præst. Kredsen var meget lille, ikke særlig aktiv og i starten ikke rigtig stabil.

Ifølge K. Ravnholt havde der i en periode før 1923 været gjort forsøg på at samle en del af husmændene omkring frimenighedspræst Rasmus Anker-Møller til månedlige gudstjenester, men ordningen var løbet ud i sandet efter 1½ år. Hvorfor denne gudstjenesteordning var begyndt, hvornår den var hørt op, hvor mange, der havde været med og hvorfor den 'løb ud i sandet', giver Ravnholt imidlertid ikke noget svar på. Hvornår

Rasmus Anker-Møller igen begyndte at holde gudstjenester på Store Restrup, er også et spørgsmål, som kilderne ikke umiddelbart besvarer, men det står fast, at der senere dannedes en stabil frimenighedskreds, hvor Rasmus Anker-Møller kom og holdt gudstjenester een mandag aften hver måned frem til 1954.⁴⁶

Denne kreds udgjordes fra slutningen af 20'erne og 30'erne igennem af ca. 10–12 familier. Ved at sammenholde navnene på disse familier med navnene på ejerskiftelisterne, udarbejdet på baggrund af skøde- og panteprotokollerne, viser det sig, at kun et par af de familier, som sluttede sig til kredsen i 20'erne, hørte til blandt »nybyggerne«, ligesom »halvandet par«, der sluttede sig til så sent som i 30'erne. De øvrige af kredsens medlemmer var flyttet til Store Restrup senere end de husmænd, som havde fået jord ved udstykningen.

»Tilflytterne«, som var med i frimenigheden, var bl.a. Chr. Poulsen og hans kone, der flyttede til Store Restrup i 1920. Han blev primus motor i frimenigheden og formand for friskolen fra dens start i 1928 til 1934. Mejeribestyrer Sofus Jensen og hans kone Laura, som også hørte til kredsen og måske især følte et behov for friskolens oprettelse, flyttede først til Restrup i 1926, da han var blevet bestyrer på mejeriet. Familien Fristrup, som flyttede til Restrup i 1922, meldte sig ind i frimenigheden og ud af Folkekirken i 1926 p.g.a. meningsforskelle og uoverensstemmelser med sognepresten i Sønderholm. Striden afslører bl.a., at den højkirkelige præst i det radikale og kulturelt selvstændige og generelt sækulariserede husmandsmiljø på Store Restrup synes at have set en vis fare og trussel mod sin kulturelt og kirkeligt dominerende stilling i sognet. Flere tilflyttere kom til omkring samme tidspunkt, ligesom enkelte familier, der købte ejendomme i 30'erne, sluttede sig til.

Et fast led i kredsen var samtidig de skiftende højskolelærere og deres familier – foruden forstander K. Balle, som også sad i sognets menighedsråd. En enkelt familie tilhørte frimenigheden og havde børn i friskolen uden at bo på Store Restrup, nemlig mejeribestyrer Baltsen og familie fra Restrup Enges Mejeri.⁴⁷

Flertallet af de familier, som udgjorde frimenighedskredsen i 20'erne, var således flyttet til Store Restrup fra 1920 og fremefter, hvilket til en vis grad forklarer, hvorfor »det løb ud i sandet i første omgang«. Jeg mener, at der er mest grund til at for-

mode, at der har været færre interesserede i starten, end der senere blev. Samtidig kan man slutte, at kredsen i hvert fald eksisterede i 1926, da familien Fristrup meldte sig ud af folkekirken. Gudstjenesterne er således sandsynligvis begyndt igen omk. midten af 20'erne.

Gudstjenesterne blev holdt i hjemmene indtil 1937, hvorefter friskolen blev brugt, indtil man i 1943 og et par år frem begyndte at holde gudstjenesterne i Sønderholm Kirke for om muligt at få flere med. Dette blev dog opgivet, og man vendte tilbage til friskolen.

Når der overhovedet kom til at eksistere en lille og efterhånden stabil frimenighedskreds på Store Restrup fra midten af 20'erne, hang det sammen med »tilflytternes« baggrund. Disse familier, som blev grundstammen i frimenigheden og som også var aktive omk. friskolens oprettelse, stammede fra frikirkelige miljøer i Hanherred og Vesthimmerland. De kom fra Vedsted, Øster Svenstrup, Klim, Vust, Vesløs, Søttrup og Trængstrup. Astrid Skovmand Christensen, som er den eneste fra kredsen, der idag tilhører Søttrupkredsen, kom selv fra et friskolelærerb hjem i Vedsted, hvor hendes far havde været med til at starte frimenigheden. Hendes mand Anders Christensen kom fra Trængstrup, og før de flyttede til Store Restrup i 1934, havde de været med i frimenigheden i Støvring.

Dette at danne en frimenighed langt oppe i dette århundrede var en uproblematisk affære sammenlignet med frimenighedsdannelserne i Thy, på Mors og i Himmerland i 1880'erne, hvor det godt kunne give problemer og uoverensstemmelser med de kirkelige myndigheder. Når den levedygtige frimenighedskreds på Store Restrup i det hele taget blev dannet, havde det imidlertid sammenhæng med netop frimenighedsdannelserne på Mors, i Hanherred og i Vesthimmerland i forrige århundrede, idet flere af kredsens medlemmer ikke blot stammede fra, men for fleres vedkommende tilhørte disse menigheder allerede før, de flyttede til Store Restrup. De havde rod i og var vant til denne bestemte tradition og form for kristent fællesskab, som de derfor ønskede at fortsætte i Store Restrup. Når enkelte nye sluttede sig til dette menighedsfællesskab, var det af andre årsager end gammel tradition. De kunne så til gengæld slutte sig til noget, som var blevet en del af det nye miljø. Kredsen var ganske vist lille, men det ændrer ikke ved tendensen.⁴⁸

Det blev således p.g.a. tilflytningen fra frimenighedskredse – og ikke fordi husmandsmiljøet eller husmandsbevægelsen opfordrede til frimenighedsdannelse, at frimenighedskredsen blev en levedygtig realitet. Det var også p.g.a. denne tilflytning, at Store Restrup Friskole blev etableret.

Store Restrup Friskole blev etableret så sent som 1928, altså 15 år efter udstykningen. De oprindelige husmænd havde taget skolespørgsmålet op allerede i 1914 og med jævne mellemrum i årene derefter. Store Restrups placering midt i kommunen og midt mellem skolebyerne Sønderholm, Frejlev og Tostrup betød, at skoledistrikterne splittede kolonien, så dens børn skulle gå i tre forskellige skoler. Husmændene indsendte derfor i 1914 det første andragende til sognerådet om at få bygget en kommuneskole i nærheden af Store Restrup. Da der var tale om 50 nye hjem, hvor nogle allerede havde og flere ville få skolesøgende børn (folketællingen 1916 angiver for Store Restrup Mark 60 familier og 336 personer), synes det efter datidens skolestørrelser forståeligt og rimeligt nok, at man ønskede en kommuneskole oprettet.

Sognerådet afviste imidlertid ansøgningen denne og de følgende gange. Som begrundelse anførtes det, at der ikke var basis for nogen skole, når der var plads på de øvrige kommuneskoler. Det blev dog nødvendigt at udvide Sønderholm Skole i 1919! Endvidere blev det sagt, at afstanden ikke var længere end det tilladte, og at der ikke var penge til det. Kolonien forblev således skolemæssigt delt.⁴⁹

I forbindelse med disse skolediskussioner blev det et par gange foreslået at løse skoleproblemerne ved oprettelse af en friskole. Dette har der imidlertid ikke været tilstrækkelig klangbund for, selvom flere gik ind for sagen. Denne skoleform var fremmed for de fleste af husmændene, som stammede fra Nordjylland, hvor vækkelsesbevægelserne og de deraf affødte traditioner manglede totalt – kun Vesthimmerland havde haft nogen vækkelse med frimenighedsdannelse. Peter Langeland, der kom fra Østhimmerland og havde været på bjørnbakske højskoler i Østhimmerland, hvor anti-grundtvigske og fritænkeriske holdninger var almindelige, mente f.eks. (som den gode socialdemokrat, han var), at det var bedre at gøre kommuneskolen så god, at den var god nok til alle.⁵⁰

Forstander Balles ældste datter Sigrid Balle var lærer for disse børn. Villiam Larsen deltog i denne undervisning p.g.a. problemer og uoverensstemmelser med kommuneskolelæreren i Sønderholm, som slog og gjorde forskel på folks børn. Villiam fortæller at have været meget dårlig til at høre på det ene øre, fordi han havde fået lusinger i skolen. Villiams forældre hørte til de aktive omkring friskolens oprettelse, selvom de ikke tilhørte frimenighedskredsen. Moderen og faderen var sammen og enkeltvis revisorer for friskolen i perioden 1928 til 1934, hvor faderen Lars Larsen blev formand for skolens bestyrelse, hvilket han var indtil 1940. Fire af de seks børn kom fra hjem, som tilhørte frimenighedskredsen.

Den første friskoledannelse startede i form af hjemmeundervisning for 6 elever i årene omkring 1922–23. Den fortsatte kun nogle år. Den senere oprettede friskole blev ikke resultat af en forvokset privatundervisning, hvilket ofte har været starten på friskoledannelse. Det var først, »da mejeribestyrelsen Jensens piger skulle i skole, at der blev dannet friskole«. Moderen kom fra et frimenighedsmiljø i Hanherred, faderen var fra Sjælland og de tilhørte begge frimenighedskredsen på Store Restrup. Denne baggrund betød altså, at de ønskede en friskole til deres børn. Det var især frimenighedskredsens

medlemmer, som var aktive omkring skolens start i 1928 og bygningen af friskolen i 1932.⁵¹ Den begyndte med 20 elever i spisestuen hos højskoleparret Maria og Kristian Kolding, som var kommet til Store Restrup i 1927. De var begge seminariueuddannede og havde været friskolelærere i Oksbøl. De var således vant til at undervise børn, og de underviste begge i friskolen på Store Restrup i den første tid. Skolen begyndte med 20 børn, og tallet steg hurtigt lidt, hvorefter det stabiliseredes omk. 25, før det begyndte at stige, således at det omk. slutningen af 40'erne og begyndelsen af 50'erne lå på 40-50 børn.⁵²

Da pladsen hurtigt blev for trang hos Koldings og børnetallet for stort i forhold til det tilladte, blev der i 1932 bygget en friskole på en grund købt af højskolen. I friskolen var der foruden klasseværelse en lærerbolig, og samme år blev der ansat en lærerinde, dog således at Kr. Kolding fortsatte med at have enkelte timer indtil 1944. Denne første friskole blev p.g.a. det store børnetal udvidet i 1956, således at skolen desuden fik en gymnastiksal. Den fungerede indtil 1977, hvor den måtte lukke p.g.a. svigtende tilgang af børn. Børnetallet toppede omkring det tidspunkt, hvor skolen blev udvidet, og faldt derefter langsomt fra midten af 50'erne.⁵³

Når sagen så forholdsvis let og hurtigt lod sig realisere, hang det sandsynligvis ikke mindst sammen med, at der ligesom ved den første lille friskoledannelse var lærerkræfter, husrum, gymnastiksal og lignende lige ved hånden. Marie og Kr. Kolding, som var vant til frimenighedskirke og friskole, var lige flyttet til Store Restrup og stillede deres hjem til rådighed for sagen, da den kom på tale igen. Højskolens gymnastiksal kunne bruges, indtil friskolen som omtalt fik sin egen i 1956. En sportsplads var også blevet anlagt på Store Restrup. I forhold til myndighederne gav friskoledannelse heller ikke større vanskeligheder i 1928 sammenlignet med de kampe, »de stærke jyder« hundrede år tidligere havde måttet udkæmpe med myndighederne for retten til at bestemme over deres børns undervisning og andre med dem for at få lovgivningsmagten til at følge efter. Med tilsynsloven for folkeskolen i 1933, der også omfattede friskolen, vandt friskolerne efter ca. 80 års kamp endelig den store sejr, at forældrekredsen fik overladt ansvaret for tilsynet, hvis den ønskede det.⁵⁴

Motiverne til at arbejde for oprettelsen af en friskole på Store Restrup var blandede, og de aktive i forældrekredsen havde

ikke identiske interesser. For nogle var der tale om opposition til det offentlige skolevæsen, for andre var bevæggrunden ønsket om en friskole i sammenhæng med tilhørsforholdet til den grundtvigske frimenighedskreds, hvortil kom ønsket om friskolens specielle undervisningsprincipper. For en del var der måske blot tale om, at man ønskede en skole på Store Restrup.

Skolen blev oprettet og drevet af en skolekreds, som var præget af grundtvigske tanker på det kirke- og kulturpolitiske område, uden at der dog var sammenfald mellem friskolens forældre-kreds og frimenighedskredsen. Dens undervisning var præget af grundtvigsk-koldske ideer såvel i metode som indhold, uden at skolens vedtægter var særlig præcise i deres krav til indhold og form. Pkt. 1 og 5 lød således:

»Skolens opgave er at skaffe undervisning i almindelige Skolefag for skolepligtige Børn i St. Restrup.«

»Enkeltheder angaaende Skoleordning og Skolegang, saavel som Optagelse af Børn udenfor St. Restrup afgøres af Bestyrelsen i Samraad med Læreren.«

Flere af lærerinderne var uddannet på friskoleseminarium og havde rod i grundtvigske fri- og valgmenighedskredse. Skolen var således i sit udgangspunkt en grundtvigsk-koldsk friskole.⁵⁵

Den udviklede sig helt klart til en egnsskole, som mere eller mindre tilpassedes den generelle samfundsudvikling, ligesom den selvfølgelig kom til at bære præg af sin forældre-kreds. Jeg mener imidlertid ikke, at skolens start kan forklares uden i sammenhæng med frimenighedskredsens eksistens. Derfor er det rimeligt af korrigere hovedværket om de danske friskoler, hvor der om Store Restrup Friskole står, at den blev oprettet væsentligst, fordi egnens beboere ønskede deres egen skole, da børnene søgte tre skoler.⁵⁶

Koloniens børn var ganske vist delt på tre forskellige skoler, og der havde flere gange været fremsat tanker om at få bygget »egen« kommuneskole. At skoleproblemerne kunne løses ved, at der blev oprettet en friskole, havde også været foreslået, men friskolen blev først en realitet, da frimenighedskredsens størrelse og sammensætning blev parret med et stærkt ønske om en friskole for dens medlemmers børn. Først da blev initiativet taget, og andre interesserede gik med på ideen.

Friskolen blev egnsskole, men den blev aldrig eneste skole for koloniens børn. Der blev også efter friskolens oprettelse sendt børn til kommuneskolerne, og een familie sendte ikke nødvendigvis alle sine børn til friskolen eller kommuneskolen – hvilket ikke synes at have været økonomisk begrundet. Det afgørende var ofte, hvem der var lærer i de respektive skoler.

Repræsentativiteten

Var denne gennemorganiserede husmandskoloni på St. Restrup repræsentativ for husmandsbevægelsen i Danmark?

Den blev i samtiden trukket frem som et mønstereksempel. Den blev hvert år stillet til skue for inden- og udenlandske besøgende som et håndgribeligt resultat af husmandsbevægelsens store og vellykkede arbejde. Ideologien blev bekræftet, hvilket havde en selvforstærkende effekt, ikke mindst indad i kolonien, hvor det også blev et spørgsmål om at leve op til myten. Kolonien blev en levende myte, som det derfor bliver vigtigt at forholde sig kritisk til, når man beskæftiger sig med kolonien.

Kommunikationen og vekselvirkningen mellem Store Restrup og organisationsnettet var stor, netop fordi nogle af koloniens folk indgik i dette net, som i allerhøjeste grad udgjordes af Tordenskjolds soldater. Beskæftiger man sig med husmandsbevægelsen som en helhed, lærer man et antal personer at kende, som man støder på igen og igen; og til disse hørte altså nogle af Store Restrup husmændene, foruden nogle fra amtsbevægelsen.

Man må derfor huske på, at kolonien snarere var undtagelsen end det normale, når man er nede på lokalt plan. Men fordi den svarede til og levede op til ideerne, blev den god at trække frem. Jeg mener ikke, husmandskolonien på Store Restrup var repræsentativ. Dette forhindrer selvfølgelig ikke, at man alligevel må give den Restrup husmand ret, som skriver: »Jeg tror at kunne sige, her er Husmandsbevægelsens inderste Ide fuldbyrdet.«⁵⁷

Et mere typisk eksempel på den gennemsnitlige husmandsbevægelse er uden tvivl det resultat, som træder frem i en mindre undersøgelse af husmandsbevægelsen på Års-egnen⁵⁸ i perioden 1895–1925. Her volder det til tider problemer at finde sporene af husmændenes aktivitet, trods det at der ikke var

tale om nogen »død« egn. Foreningsprotokollerne og kildematerialet i det hele taget er meget summarisk og fattigt på oplysninger samtidig med, at husmændenes interesse for at bevare deres egen historie har været ringe. Alt synes at have været meget konfliktløst og lidet markant. Der var ikke de skarpe politiske-, faglige- og foreningsmæssige skel mellem husmændene og gårdmændene. Dobbelt medlemskab af husmandsforeningen og landboforeningen var snarere det normale end det atypiske. Der var på Års-egnen tale om en konfliktløs koncentration omk. den landbrugsfaglige udvikling, mens husmændene på Store Restrup og i flere områder i Aalborg Amt markerede sig selvstændigt i foreningsmæssige, politiske, ideologiske og faglige sammenhænge og på flere punkter havde konflikter med det lokale gårdmandssamfund. Flere af husmændene på Store Restrup hørte til blandt de mest aktive og klassebevidste. Hermed stemmer de overens med store dele af amtsbevægelsen, der da også var atypisk i forhold til den jyske del af bevægelsen som helhed.

Afsluttende bemærkninger

Statshusmandsloven og husmandsbevægelsens udstykningsforeninger var med til at åbne op for erhvervsmuligheder i Aalborg Amt. Her bød den manglende industrielle udvikling, den lave urbaniseringsgrad og andre deraf betingede erhverv ikke på tilstrækkelig mange muligheder for at søge bort fra landet og ind i andre erhverv.

Især de østhimmerlandske husmænd var hurtige til at tage tråden op og sætte skub i den udvikling, som Statshusmandsloven ikke gav tilstrækkelig gode muligheder for. Husmandsbevægelsen i Aalborg Amt fik sine stærkeste og mest klassebevidste impulser fra Østhimmerland.

Den geografiske og åndelige skillelinie ned gennem Aalborg Amt betød dog, at Store Restrup ikke alene fik impulser fra Østhimmerland, idet tilflytningen fra de stærkt åndeligt bevidste og frikirkelige miljøer i Vesthimmerland også kom til at sætte sit præg på kolonien. Dermed blev Store Restrup en blanding af de stærkeste åndelige, politisk, socialt og klassebevidste miljøer og strømninger i Øst- og Vesthimmerland.

Det er med udgangspunkt i institutionerne og husmændene som gruppe eller klasse overfor det omgivende, gårdmands-

dominerende og generelt »konservative« lokale landbomiljø, man kan tale om kolonien som en enhed. Det var ensartetheden og enigheden blandt de mest klassebevidste og aktive i husmandskolonien, det omgivende lokalsamfund forholdt sig afvisende overfor, ligesom enkelte i kolonien på samme måde afviste husmandsmiljøet politisk, ideologisk, socialt og kulturelt.

Koloniens indre liv var domineret af det faglige og social-politiske arbejde, som husmandsbevægelsens program også lagde så stor vægt på. I takt med dette arbejde udviklede der sig en bestemt kulturform gennemsyret af bevægelsens ideologi, som de aktive husmænd og deres koner sammen med husmandsskolen gjorde deres for at udvikle og styrke i nær kontakt med husmandsorganisationen.

K. Ravnholt bebrejdede i 1923 i sin bog om St. Restrup husmændene, at de endnu ikke var begyndt at tage kulturelle og folkelige opgaver op, men kun økonomiske, faglige og politiske. Han klagede specielt over, at der ikke havde været fællesinteresse for at løse skoleproblemet ved at oprette en friskole, og at gudstjenesteordningen med Rasmus Anker-Møller var løbet ud i sandet. Det mener jeg delvis hang sammen med en manglende forståelse for eller i hvert fald accept af husmandsbevægelsen og husmandskulturen som sådan. Denne samlede sig jo netop om det faglige og det social-politiske, som var bevægelsens program.⁵⁹

Dette program kom til at gennemsyre såvel møder og foredrag som bevægelsens kulturformer, hvor de var mest rendyrkede – og det mener jeg, de var på Store Restrup i den her behandlede periode. Husmandsbevægelsens ideologi var sekulariseret i sammenligning med gårdmandsbevægelsens. Og når Marinus Langeland i sine erindringer »Ad sandede Veje« skriver, at husmandsskolen næsten blev husmandskolonien kirke, er dette ikke alene et godt billede på husmandsbevægelsens og husmandskulturens væsen og indhold, men også på livet i kolonien på Store Restrup.⁶⁰

Mange af husmændene havde været byarbejdere – omend første generations arbejdere – og flere kom fra kirkeligt indifferente miljøer i Østhimmerland og havde været på bjørnbakke højskoler. Netop denne baggrund hos flertallet betød, at der ikke var basis for noget videre kristent fællesskab i det stærkt bevidst bevægelsesorienterede husmandsmiljø. Det kir-

kelige liv var da heller ikke særlig aktivt hverken i frimenigheden eller i sognemenigheden – som selvfølgelig ikke kun udgjordes af husmændene på Store Restrup og Restrup Enge (udstykket til statshusmandsbrug fra Store Restrup Gods i 1900).

Husmandsbevægelsens politiske program, som var inspireret af Henry George's ideer, stillede krav om jord og oprettelsen af selvstændige husmandsbrug. Husmandsbevægelsen tog georgismen til sig og gjorde den ikke blot til klasse- men samfundsmodel. Således udtaltes det i bevægelsens første program 1902:

»Da husmandsbruget som selvstændig driftsform beviselig er den fordelagtigste form for landbrug, såvel for samfundet som for den enkelte, og derfor kan ventes at blive den almindeligste (og i fremtiden muligvis den eneste) driftsform for dansk landbrug, kan husmandssagens udvikling ikke væsentlig bygges på bidrag fra staten, eller andre samfundsklasser, eller på lignende undtagelsesregler, men kun derpå, at husmandsklassens lige retsstilling med de andre samfundsklasser fuldt ud anerkendes gennem lovgivningen«. ⁶¹

At denne utopi ikke blev til virkelighed, ved vi. Men husmændene nåede langt i realiseringen af deres sociale utopi, som med udgangspunkt i specielle danske agrarforhold måske endda ikke var så urealistisk. Der blev langt op i dette århundrede oprettet selvstændige husmandsbrug, og Danmark blev også på dette område et forbillede for mange lande. Men med samfundsudviklingen efter 1930'ernes økonomiske krise, var tiden for husmandsbruget slut. Udstykningen fortsatte dog helt op i 50'erne.

Da Store Restrup blev udstykket, var tiden imidlertid ikke løbet fra det lille jordbrug, ligesom ideologien stadig var relevant og troværdig. Kolonien blev et resultat af husmandsbevægelsens første blomstringstid. Den blev i samtiden trukket frem som et eksempel til efterfølgelse. Selvom udstykningen var noget specielt og atypisk for husmandsbevægelsen, ændrer det ikke ved den omstændighed, at kolonien på mange måder blev en fuldbyrdelse af husmandsbevægelsens inderste ide.

Noter

1. Statistiske Meddelelser 4. række bd. 24 hefte II: Danmarks jordbrug 1850–1905, Tabel IV s. 38–39, Kbh. 1907.
Begtrup, G.: »Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Nørrejylland«, bd. VI, 2. del, Kbh. 1810, Aalborg Amt s. 184–85, Hjørring Amt. s. 407–408.
2. Hansgaard, Torben: »Landbrugsrådets tilblivelse« bilag VI s. 282 Kbh. 1976.
Skrubbeltrang, F.: »Den danske husmand« bd. 1, s. 261–64, s. 301, Kbh. 1952.
Buksti, J. A.: »Et enigt landbrug?« s. 43, Aarhus 1974.
3. Nedergaard, P.: »Personalthistorisk, sognehistorisk og statistiske Bidrag til en Dansk præste og sognehistorie, 1849–1949 (1957)«, bd. V, s. 164, 183, 225 og 256, Kbh. 1957.
Vinther, J. C.: »Det kirkelige liv i Østhimmerland« fra Aalborg Stiftsbog 1959, s. 46–50.
4. Generelt og specielt her for de aktive personers indsats henvises til de mange redegørelser i mit speciale: Anette Stoffersen: »Man bygger sig hjem – Studier omkring husmandskolonien Store Restrup med særligt henblik på de kulturelle institutioner i tiden 1912 til 1932.« Aarhus Universitet 1983. (upubl.)
5. Skrubbeltrang, F.: »Den danske husmand«, bd. 1, s. 288–90 og 295, Kbh. 1952.
6. De tre første og mindste udstykninger blev foretaget efter køb og udstykning af mindre gårde i Vårst, Skelund og Gandrup og de tre næste ved udstykning af gårdene Smorup, Raakildegaard og Bjørnsholm.
Ravnholt, K.: »St. Restrups Historie«, s. 16, Kbh. 1923.
Forh.prot. for Udstykningsforeningen 1909–1912.
7. do 12. sept., 1., 7., 15. og 16. okt. 1912, 3. og 16. jan., 19. marts og 24. sep. 1913.
8. Kort over det udstykkede Store Restrup. Kopi fra »Lokalhistorisk Forening i Frejlev-Nørholm-Sønderholm Sogne« beroende hos Store Restrup lokalhistoriske arkiv.
9. Boldsen, F. C.: »Nutidens og Fremtidens Husmandsbrug i Danmark og vore Nabolande, med særligt Henblik paa Statens Støtte hertil«, s. 15–18, Kbh. 1916.
Ravnholt, K.: »St. Restrups Historie«, s. 20, Kbh. 1923.
10. »Aalborg Venstreblad« 23. juni 1913.
Boldsen, F. C.: anf. v. s. 38ff.
Forh. prot. for udstykningsforeningen 1. okt. 1912.
11. Udregnet på baggrund af tal for 30 brug hos Boldsen s. 39ff, 1906-lovens tilbud om 2. prioritetslån på $\frac{1}{5}$ af vurderingssummen til ejendomsskyld. Skrubbeltrang skriver, at brugene kostede ca. 11.000 kr., men dette var uden besætning, Skrubbeltrang, F., bd. 2, s. 31, Kbh. 1952.

12. Boldsen, F. C.: s. 58ff., Kbh. 1916.
Jeppesen, P. V. Drusebjerg: »Husmandsbevægelsens Historie gennem 25 Aar.« s. 311–314, Kbh. 1927.
13. Forh. prot. for Udstykningsforeningen 7. okt., 2. dec. 1912, 3. jan., 19. marts 1913.
Boldsen, F. C., s. 57, Kbh. 1916.
Skrubbeltrang, F., bd. 2, s. 30ff, Kbh. 1952.
14. Skrubbeltrang, F., bd. 1, s. 294, bd. 2, s. 23, Kbh. 1952.
15. Forh. prot. for Udstykningsforeningen 1. feb. 1913.
16. Forh. prot. for Udstykningsforeningen 18. okt. 1912.
»Medlemsbladet for de sammensluttede Husmandsforeninger i Aalborg Amt« 3. aug. 1921.
17. Udskiftningen er udregnet på baggrund af ejerskiftelisterne, som er opstillet på baggrund af Skøde-panteregister for Sønderholm Sogn. Realregister B 35 D. sp. 109, 110, 111. 1848–1922, 1898–1960, 1915–1960.
Kolding, Kr.: i »Fra Himmerland og Kjær Herred«, XXX, Aarvog for Historisk Samfund for Aalborg Amt, 1941, s. 110–101.
At økonomiske forklaringer ikke slår til, er dokumenteret i en undersøgelse foretaget af Frede Ågreen, speciale AUC 1983.
18. Kolding, Kr., anf. v. s. 97ff.
Ravnholt, K.: Kbh. 1923, s. 25.
Langeland, Marie: »Marie og Peter Langeland«, s. 2, Aalborg 1971.
19. Forh. prot. for Udstykningsforeningen 8. nov. 1913.
»Aalborg Venstreblad« 22. okt. 1913, 10. nov. 1913 og 26. jan. 1914.
20. Forh. prot. for Højskolen 4. juli 1914.
»Aalborg Venstreblad« 6. juli 1914.
21. »Husmandshjemmet« 19. okt. 1913.
»Husmanden« 1913 ref. i »Husmandshjemmet« 9. nov. 1913.
»Aalborg Venstreblad« 2. okt. 1913.
22. do 22. okt., 10. nov. 1913.
23. Lange, J. E.: »Erindringer fra halvfjerdsindstve år«, s. 135, Odense 1938.
24. K. Balle var uddannet indenfor gartneri og kom 1907 til »Kærehave«, hvor han underviste i bl.a. havebrug og samfundslære. Han var forstander på »St. Restrup Husmandsskole« fra 1918 til 1948. »St. Restrup Husmandsskoles Aarsskrift«, s. 22, 1940.
K. Balles Erindringer i »Husmandshjemmet«, nr. 24, 1951.
25. Forh. prot. for højskolen 4. dec. 1913.
26. »Højskolebladet« sp. 207, 1915.
»Højskolebladet« sp. 4–5, 1916.
27. Ravnholt, K.: »Fra St. Restrup. Højskoleforedrag«, Aalborg 1920, s. 51ff.
28. Forh. prot. for højskolen, 1. feb. 1918.

29. Forstanderne forpagtede højskolen af aktieselskabets bestyrelse. Forpagtningskontrakterne var 5-årige, således at forpagtningsbetingelserne blev genforhandlet hvert femte år. Forstanderne betalte skatter, afgifter, forsikringer og afdrag på lån mod så til gengæld at have ret til at drive skolevirksomhed og det tilhørende landbrug og gartneri for egen regning og risiko.
30. »Medlemsbladet for de sammensluttede Husmandsforeninger i Aalborg Amt« 31. juli, 1918.
31. K. Balles Erindringer i »Husmandshjemmet«, nr. 24, 1951.
32. Buksti, J.: »Et enigt landbrug?«, s. 37–38, 42–43, Aarhus 1974.
33. Forh. prot. for husmandsforeningen 5. aug. 1914.
Forh. prot. for St. Restrup Andelsmølle, 1. sep. 1914.
34. Forh. prot. for Sønderholm Andelsmejeri, 25. maj 1919. *ibid.* maj. 1919 – april 1920 og mundtligt Sv. Stoffersen.
35. Marinus Langeland fik, ligesom sin bror Peter Langeland, et husmandsbrug på Store Restrup. Begge var særdeles aktive i husmandsbevægelsen i Aalborg Amt. De stammede fra Østhimmerland, hvor de også havde været på højskole og tilhørte »Sydøsthimmerlands Husmandskreds« også kaldet »det røde hjørne«, hvilket hentyder til kredsens politiske engagement. I sine erindringer: »Ad sandede Veje. En gammel Hedebondes Liv og Minder«, Kbhvn. 1949, hvor han i stort og småt fortæller om dagligdagens arbejde og erfaringer, skildrer han sine forældres og sin egen kamp for at tjene til dagen og vejen. Denne kamp med hendens lyng og ikke altid flinke gårdfolk at tjene hos var bl.a. med til at gøre ham aktiv i husmandsbevægelsen og i arbejdet for at skaffe jord til oprettelsen af selvstændige husmandsbrug. Således var han i 1909 med til at stifte »Husmændenes Udstykningsforening i Aalborg Amt«, i hvis bestyrelse han sad fra foreningens start og indtil 1917. På Store Restrup blev han særlig aktiv indenfor planteavlsarbejdet.
Om mejerisagen s. 231 ff.
36. Forh. prot. for Sønderholm Andelsmejeri 7. april, 23. juni, 27. sep. 1921.
37. Jeg har kun medlemslisterne for nogle spredte år, men da en husmandsforening ikke er noget, man er medlem af det ene år og ikke det næste, mener jeg ikke, dette ændrer billedet.
Sv. Stoffersen bekræfter dette mundtligt.
38. Arne Fristrup, Sv. Stoffersen.
39. Forh. prot. for Sønderholm Andelsmejeri og for St. Restrup Andelsmejeri sammenholdt med ejerskiftelisterne.
40. Forh. prot. for Husmandsforeningen 18. jan., 1. marts, 2. marts, 6. april 1917, 14. jan. 1921, 1. feb. 1925, 2. marts 1929.
Forhandlingsprotokol for Sønderholm-Frejlev Kommunes Sogneråd, marts 1917.
Langeland, Marie: »Marie og Peter Langeland«, s. 43, 1971.

41. Forh. prot. for Husmandsforeningen 22. sept. 1916.
Arne Fristrup og Sv. Stoffersen.
»St. Restrup Husmandsskoles Aarsskrift« 1940, s. 24, 27–29.
42. Se husmandsbevægelsens program f.eks. hos Skrubbeltrang, F.:
»Den danske husmand« Kbh. 1952, bd. 2, s. 38–39.
Forh. prot. for Husmandsforeningen 5. aug. 1914, 28. jan. 1915, 8. sep., 7. okt., 7. dec. 1916, 29. sep. 1917, 9. feb. 1918.
»Husmandshjemmet« 2. april 1916.
43. »Medlemsbladet for de sammensluttede Husmandsforeninger i Aalborg Amt« 3. nov. 1920.
44. Forh. prot. for Husmandsforeningen 8. sep. 1916, 18. jan. 1917, 17. og 27. feb. 1918, 20. dec. 1918, 4. feb. 1920, 13. sep. 1920, 31. marts 1923, 23. maj 1923 og 6. sep. 1926.
45. ibid. 1. dec. 1917, 14. og 27. sep. 1919, 19. marts 1920, 19. marts 1921, 23. marts 1922, 3. jan. 1923, 21. juni 1924 og 15. okt. 1928
46. Himmerlandskredsene var indtil 1916 et anneks til Klim Frimenighed, der blev stiftet i 1883 – samme år som den første frimenighed i Vesthimmerland blev dannet. Højmark, A., Hansen, U.: »De grundtvigske fri- og valgmenigheder«, Odense 1944, s. 445–449.
Ravnholt, K.: »St. Restrups Historie«, Kbh. 1923 – altså må det være før 1923, se s. 48.
Mundtligt Astrid Skovmand Christensen og Arne Fristrup.
47. Astrid Skovmand Christensen, Sv. Stoffersen og Arne Fristrup.
48. Lindhardt, P. G.: »Vækkelse og kirkelige retninger«, Århus 1978, s. 113.
49. Forh. prot. for Sønderholm-Frejlev Sogneråd 16. marts, 23. april 1914, 1. feb. 1916, 22. juni 1916, 11. dec. 1919, 23. april 1921, 18. jan. 1922.
50. Ravnholt, K.: »St. Restrups Historie«, 1923, s. 47–48.
Langeland, Marie: »Marie og Peter Langeland«, Aalborg 1971 s. 54ff.
51. Nissen, G.: »Bønder, skole og demokrati«, Christiansfeld 1973 s. 132.
Bestyrelseslisterne for Friskolen, specialets noter s. 13–14.
»Bjergposten« no. 4, 1980, s. 76.
Astrid Skovmand Christensen, Arne Fristrup og Sv. Stoffersen.
52. Ankerstrøm, A.: »Friskolen gennem hundrede År«, Odense 1946, bd. 3, s. 172, 220–221.
»St. Restrup Husmandsskoles Aarsskrift« 1949, s. 62.
»Bjergposten« (Den lokalhistoriske forenings medlemsblad) no. 4, 1980, s. 78.
Forh. prot. for Friskolen 20. marts 1928.
Regnskaberne for Friskolen m.h.t. børnetallet, 1929, 1930, 1931.
Forhandlingsprotokollerne for Sønderholm-Frejlev Sogneråd 20. dec. 1928, 19. dec. 1929, 18. dec. 1930, 17. dec. 1931.

53. Forh. prot. for Friskolen 20. feb., 19. juni, 6. nov. 1931, 4. feb. 1. marts og 13. juli 1932.
Forh. prot. for Højskolen 23. juni 1931, 24. juli 1932.
54. Ankerstrøm, A., anf. v. bd. 3, s. 172.
For loven om »Folkeskolens Styrelse og Tilsyn og Tilsynet med private skoler« se Rigsdagstidende, tillæg C, Ordentlig Samling 1932–33, sp. 2306–2307.
55. Forh. prot. for friskolen 20. marts 1928.
Nissen, G., anf. v. s. 138 ff.
56. Ankerstrøm, A., anf. v. bd. 3, s. 172.
57. St. Restrup Husmandsskoles Årsskrift 1940, s. 41.
58. Barbara Dunn: »Op fra dybet. Bidrag til en lokalhistorisk undersøgelse af husmandsbevægelsen, Års 1895–1925, upubl. konferensopgave. Århus Universitet 1981.
59. Ravnholt, K.: »Fra St. Restrup. Højskoleforedrag«, Aalborg 1920.
Ravnholt, K.: »St. Restrups Historie«, Kbh. 1923, s. 43–49.
»Medlemsbladet for de sammensluttede Husmandsforeninger i Aalborg Amt«, 6. og 20. okt. 1920.
60. Langeland, Marinus: »Ad sandede Veje. En gammel Hedebondes Liv og Minder«, Kbh. 1949, s. 232.
61. Kolding, Kr.: »Danmarks Retsforbund«, Aabenraa 1958, s. 49.